

Gerla Zibila: Iparraldeko ikuspegia

HARITSCHELHAR DUHALDE, Jean

Euskaltzain emeritua eta

Literatura Ikerketa batzordeburua

IKER UMR

Sarrera data: 2009-11-26

Onartze data: 2010-07-14

Azterten da lehenik zein den giro politikoa Iparraldean, nola eskuina den nagusi, orduko eskuineko aitzindaria Ybarnegaray diputatua delarik, eskuin muturreko diputatua.

Sortzen delarik Gerla zibila Espainian, laster Iparraldea agertuko da Franco-ren alde, bai politikariaren aldetik eta bai *Eskualduna* astekariaren aldetik, apaiz gehienak doazila Ybarnegaray-en hildotik.

Gure Herria aldizkariaren arduradunak eta Eskualzaleen Biltzarre-ko kideak, aldiz, ez dira aburu berekoak, beti gogoan dauzkatela Hegoaldeko kideak, Iparraldean errefusiatuak direnak.

Euskal anaitasunaren alde agertzen dira zenbait apezpiku ; emeki emeki sortzen ari dira talde batzu eta ez bakarrik Iparraldean, gazte batzu ere, haien artean Iratzeder olerkari gaztea, maiz aipatzen dituela Hegoaldeko hedoi beltzak, gerlak sortzen dituen ikaragarriko desmasiak. Zatitua da, beraz, Iparraldea, Hegoaldea bezala.

Hitz-gakoak: Gerla Zibila, Iparraldea, *Eskualduna*, Ybarnegaray, *Gure Herria*, Eskualzaleen Biltzarra, Iratzeder.

En primer lugar se estudia el ambiente político en el País Vasco Norte, donde la derecha es hegemónica. El máximo exponente de la derecha es el diputado Ybarnegaray, diputado de extrema derecha.

Cuando comienza la Guerra Civil en España, el País Vasco Norte se posiciona a favor de Franco, tanto en el ámbito político, como desde la óptica del semanal *Eskualduna*, consiguiendo el favor de la mayoría del clero.

Los responsables de la revista *Gure Herria* y los miembros de Eskualzaleen Biltzarra no son en cambio de la misma opinión y tienen estrecha relación con los exiliados del sur de Euskal Herria.

Algunos obispos se posicionan a favor de la fraternidad vasca; poco a poco empiezan a surgir algunos grupos y no sólo en Iparralde. Algunos jóvenes, entre ellos el poeta Iratzeder, evoca muchas veces los cielos negros y las barbaridades de la Guerra. Guerra que genera división entre los vascos, también en el Norte.

Palabras clave: Guerra Civil, País Vasco Norte, *Eskualduna*, Ybarnegaray, *Gure Herria*, Eskualzaleen Biltzarra, Iratzeder.

Le paysage politique du Pays Basque Nord montre une orientation à droite dans les années 30, le leader politique étant Jean Ybarnégaray, député affirmant ses idées d'extrême-droite.

Lorsque éclate la guerre civile en Espagne, le Pays Basque Nord se place du côté de Franco, non seulement ses politiciens, mais aussi *Eskualduna*, l'hebdomadaire basque dont les responsables suivent aveuglément Jean Ybarnégaray.

La revue *Gure Herria* ainsi que *Eskualzaleen Biltzarra* n'adoptent pas cette attitude. Tout au contraire, les responsables de l'un comme de l'autre se préoccupent de leurs membres restés en Pays Basque Sud et des réfugiés qui ont commencé à affluer.

La fraternité basque se manifeste à travers de hauts dignitaires de l'Eglise alors que naissent des associations en faveur des réfugiés. Un certain nombre de jeunes se manifestent aussi parmi lesquels le jeune prêtre Iratzeder dont les poèmes évoquent les cieux chargés d'orage et les terribles conséquences de la guerre pour le Pays Basque. La fracture entre Basques du Sud existe aussi au Nord.

Mots-clés: Guerre Civile, Pays Basque Nord, *Eskualduna*, Ybarnégaray, *Gure Herria*, *Eskualzaleen Biltzarra*, Iratzeder.

The political landscape of the Northern Basque Country shows an orientation to the right during the 30s; the political leader was Jean Ybarnégaray, Member of Parliament, who asserted his ideas regarding the extreme right.

When the Civil War broke out in Spain, the Northern Basque Country aligned itself on the side of Franco, not only the politicians, but also *Eskualduna*, the Basque weekly newspaper whose leaders blindly followed Jean Ybarnégaray.

The magazine *Gure Herria* as well as *Eskualzaleen Biltzarra* did not adopt this attitude. Quite the contrary, the persons in charge were concerned about their members remaining in the Southern Basque Country and the refugees who began to arrive.

The Basque fraternity made its presence known through high-ranking dignitaries of the Church during the time that associations in favour of refugees became to come into existence. A number of young persons also made their presence known, and who is also reflected as among them, is the young priest Iratzeder whose poems evoke a tempest of leaden skies and the terrible consequences of the war for the Basque Country. The division between the Basques of the South also exists in the North.

Keywords: Civil War, Northern Basque Country, *Eskualduna*, Ybarnégaray, *Gure Herria*, *Eskualzaleen Biltzarra*, Iratzeder.

Sarrera

XX. mendearen hasiera berezia da bai Frantzian eta Espainian eta, beraz, Iparraldean eta Hegoaldean. Oroit gaiten JEL/PNV sortu zela XIX. mendearen bukaeran, 1895ean eta emeki emeki handituz zozala, Bizkaian bereziki ; 1917an hain zuzen, bereganatzen du Bizkaiko diputazioa ; orduan sortu ziren Eusko Ikaskuntza eta Euskaltzaindia. Zazpi urtez Hegoaldeak ezagutuko du Primo de Rivera-ren diktadura ; 1931an sortzen da II. Errepublika eta eztabaida luzeak hautetsien artean Autonomia Estatuari buruz. 1936eko otsailaren 16an Frente popular ezkerreko mugimenduak irabazten ditu hauteskundeak eta bost hilabeteren buruan, uztailearen 18an, hasten da Gerla Zibila.

Iparraldean, aspaldian III. Errepublikak egin ditu bere erroak, denbora berean sortu delarik xuri eta gorrien arteko eztabaida. Azpimarratzekoak dira Dreyfus kapitainaren kondenatzea eta 1905ean Elizen eta Estaduaren arteko lokarrien hausteko legea, gorriek bozkatua, xuriek salatzen dituztela orduan juduen eta hargin beltzen edo framazonen jukutriak, lekuko direla Iparraldeko bertsolarien kantu eta olerkiak, haien artean buru den Adema kalonje senperarra.

Batasun sakratua sortuko da I. mundu gerlarekin, frantses nazionalismoaren fagoretan mugimendu indartsu batek eremanen dituela gerlari ohi gehienak eskuin aldera, bereziki Iparralde barnekaldean, buru gisa agertzen dela Ybarnegaray diputatua, Baxe Nafarroan eta Ziberoan izendatua. Hau eskuin muturreko gizona da “Croix de feu” delakoetan eta, gero, “Parti social français” alderdikide izanez.

Halere itsas aldeko hiriak “radical socialiste” alderdikideen eskuetan dira, Baionan Garat diputatua dela alkate, Angelun eta Miarritzen halaber, Bokalek alkate komunista duelarik. Iparraldeko mapa politikoa bi kolorez hornitua da, gorri eta arrosa kolore Aturri bi aldeetan B.A.B. eta Bokale barne eta bertzea osoki xuria.

1933ko bukaeran eskandala Baiona hiriko aurrezki kutxan Stavisky, nonbaitek jiniakako gizon baten jukutrien gatik eta hiriko aurrezki kutxa izanez, Garat

Baionako diputatu eta alkatea hobendun gisa agertzen da beharko dituelarik kargu guziak utzi, nahiz hiria gelditzen den radikalaren eskuetan. Afera horrek bere eragina dauka Frantzia guzian eskuindarrek salatzen dutela ezkertiarren ustelkeria, 1934eko otsailaren 6an kalapitak sortuz Pariseko Lege Biltzarraren jauregiaren aitzinean, polizak bortizki zigortuak. Geroxago 1935eko martxoan, Lissar hazpandar diputatuaren ordezt, senadore izendatua baita, hauteskunderen irabazlea izanen da de Coral, Urruñako auzapeza, Ybarnegaray eskuindar diputatuaren laguntzari esker. Eskuinera badoa Garat-en alxia Lege Biltzarrean.

Garai hartan Hegoaldeko giroak bere eragina ukanen du Iparraldean. Alabainan Iparraldeko jende batzuk segitzen dituzte Hegoaldean P.N.V.-ekoen biltzarrak, bai eta ere 1932 eta 36-en artean apez bat, euskaltzale suharra, Uztaritzeko seminarioan erakasle, orduko ideologia berriei osoki idekia, hala nola Daniel Rops bati eta bereziki Emmanuel Mounier-i jarraikiko zaio “*personnalisme*” ideologia sortu zuelarik 1932an *Esprit* deritzan aldizkariarekin. Lafitte-k berak aitortzen du ibili zela orduan batzokiz batzoki, izartzen zuela Hegoaldeko gazteriaren su eta garra eta erabaki zuela talde baten biltzea. Talde horretan parte hartzen dute haren ikasle izanak batzu eta dizipulu bertze batzu, hala nola Eugène Goyheneche, Pierre Amoçain, Jean Duboscq, Jean de Jaureguiberry mediku zuberotarra eta Michel Diharce, Aita Iratzeder-en anaia gehiena. 1933ko azaroan agertzen da *Euskal Herriaren alde* deitu liburuxka bat, Aita Lafitte-k osoki idatzia eta P.N.V.-ren ideologiatik aski hurbil.

“Jainkoa lehen” aldarrikatzen zuen *Euskal Herriaren alde*-ko egitarauak eta gero aipatzen zituen eskualdekatzea, hain zentralizatua zen Frantzian, euskararen onartzea eskoletan, administrazioan, berreuskalduntzeari eta euskal kulturari behar diren baliabideen emaita. Familia eta etxea, euskal etxearen alderako politika galdegiten zuen eta lehengo ohiduren zaintzea. Denbora berean, emaztearen, etxeko anderearen alde mintzo zen, halaber sindikaten alde, askatasuna eta berdintasuna, Frantziak aldarrikatzen dituen baloreen obratzeko.

Urte baten buruan, 1934ean agertu zen *Aintzina*, lehen zenbakia urrian, agertuko direlarik, 33 zenbaki orotara, 1937ko iraila arte. Horrekin ideia berri

bat kaleratzen da Iparraldean, hain zuzen pertsonarena, jarraikiz Emmanuel Mounier-en filosofiari *Esprit* aldizkariak hedatzen zuena. Argi eta garbi errana zen ere *Aintzina* hilabetekarian behar zirela atxiki edo sortu lokarri sendoak Hegoaldekoekin.

Nola onart zezakeen holakorik Ybarnegaray eskuin muturreko diputatuak, Iparraldeko xurien erregetxoak ? Gehienak meneko zituen ; alde batetik *Es-kualduna* astekaria, apez gehienak Uztaritzeko seminario ttipian ezagutuak, gerlari ohiak, haien artean egina baitzuen gerla eta geroztik “Tous unis” edo “Denek bat” lemarekin hedatzen zuten frantses nazionalismoa. Nahiz Aita Sainduak eskumikatu zituen “Action française” mugimendua 1926an eta haren kideak 1928an, halere Léon Daudet eta Charles Maurras-en ideiek badiute eragin handia, bereziki, adibide baten hartzeko, Baionako apezgaitegi nagusian eta oroit naiz Lafitte apezak berak aitorturik zenbat eta zenbat gudukatu zen bere baitarik ideologia horren baztertzeko.

Ulert daiteke, orduan, Ybarnegaray diputatuaren hasarrea *Aintzina*-ren kontra eta bereziki Lafitte-ren kontra. Alabainan, hartaz trufatzen zen eta zion Lafitte zela “arrain gorria ur bendikatuan”. Ybarnegaray-en lana izanen da urte haietan *Aintzina*-ren kontra gudukatzea eta, dudarik gabe, ezkerren aurka, honek egina baitu batasuna “Front populaire” delakoan.

1936. urtean hauteskundeak badira bai Frantzian eta bai Espainian. Hain zuzen Espainian 1936eko otsailean “Frente popular” delakoa irabazle jalgitzen da. Orduan hasten da garai berezia Franco-ren matxinada arte.

Frantzian, maiatzeko hauteskundeetan “Front populaire” deritzan mugimenduak irabazten du ere, Blum izanen dela lehen ministroa bozkatzuz garrantzi handiko legeak, hala nola 40 oreneko astea lanerako eta “Congés payés” edo “opor pagatuak” (15 egun). Alderantziz, Iparraldean hautatzen diren hiru diputatuak eskuindarrak dira. Ybarnegaray da orduan eskuinaren gidaria eta laguntza eskainiko die bere bi adiskideei.

Aise izendatua izanen da bera seigarren aldikotz Baxe Nafarroan eta Zube-roan %80a pasa lortuz. Delzangles abokata eta Milafrangako auzapezari fal-

tatzen zaizkio 53 boz lehen itzulian pasatzeko eta hautatua da bigarren itzulian Simonet Baionako auzapezaren kontra. Itsas aldean, 1935ean bezala, irabazlea izanen da de Coral Urruñako auzapeza. Kanpaina egina dute komunisten eta Front populaire-ren kontra, alde biltzen dituztela Iparraldeko xuri guziak, bai eta ere *Aintzina* mugimendua, hiruen alde galdegiten duela bozkatzea.

Hauxe da Iparraldeko giroa hasiko delarik Gerla Zibila Franco, Queipo de Llano eta, Nafarroan, Mola jeneralarekin.

2. Franco-ren aldekoak – *Eskualduna* astekaria

Domingo Soubelet apeza da *Eskualduna*-ren zuzendaria eta kargua utziko duelarik 1937ko apirilean, Salbat Arotzarena apeza astekariaz arduratuko da. Biak eskuindarrak dira eta beraz xuriak eta, jadanik erran dudana bezala, Ybar-negaray-en adiskideak. Alemanen denboran biak Pétain-en alde agertuko dira, Soubelet-ek idatziz *Pétain marexala* liburua, Arotzarenak segituz *Eskualduna*-rekin, debekatua izanen dela astekaria Frantzia askatua izanen delarik 1944eko abuztuan eta atxilotua orduan.

Ez da, beraz, harritzeko Franco-ren alde agertzen balinbada astekaria. “Odol eta su” deitzen den uztailaren 31ko artikulua nagusian sailkapena berehala egiten da : « *soldadoak buru xurien eskualdea gobernio gorriaren kontra altxatu da* ». Aspaldiko hitzak “xuri” eta “gorri”, baina “soldadoak” alde batetik, “gubernioa” bertetik. “Auzo erresumetan” deritzan sailean aipatzen da nola bi alderdietan diren euskaldunak eta agertzen da noren alde dagoen idazlea diolarik

« *Español eskualdunak ere ez dira alderdi berean gure iduriz behar litakeen bezala* ».

Domingo Soubelet-ek hautatu ditu hitz horiek ez nola nahika. Bakoitzak badu bere erran nahi berezia eta karga sinbolikoa. “Gubernioa” da Madrilen bilduak diren Espainiako agintariak, gorriak, ezkertiarak. Deiturak ez dira agertzen, ez nor den lehen ministro ere. Gauza bera “soldadoak” hitzarekin,

nahiz pluralaz baliatzen den. Plural horren baitan gorderik daude altxatu diren jeneralak, jadanik ezagutuak direnak, hamar dotzena bat egun iraganak direlako, baita ere jeneral horien gibeletik joan diren jendeak. *Eskualduna*-ren irakurlearentzat “soldado” hitzak oroitarazten dio I. mundu gerla eta, behar bada ere, bera da “gerlari ohia” daukan ideologiarekin. Soldadoa da egiazko gizona, herriaren alde jalgi dena atakatua izan delarik, bertute guziez hornitua dena : kuraia, ausardia, kemena, gogoz eta bihotzez aberriari emana, zuzentasuna eta justiziaren alde borrokatzen dena etsai madarikatuaren kontra.

Holako hitzak idatziz bazakien Domingo Soubelet-ek zein aldetara joanen ziren irakurlea ; gerla beharrezkoa dela erakusten du, gerla “garbia” dela, artikulua berean salatuz gorrien salbaikeriak :

« *Barcelona hirian eliza guziak erre dituzte salbu eliza nausia. Apez lerro bat garbitu dute, bat bizirik erre, bertze batzueri lepoa moztu* ».

Zenbakiz zenbaki salatuko ditu gorrien izigarrikeriak, haienak bakarrik xehetasun guzietan. Bi alderdietarik heldu dira berriak. Bainan nor sinets ? Nork erraiten du egia ? Nor da gezurtia ? Kasetariarentzat argi dago eta hala aldarrikatzen du : « *gezur erraiten zoin gehiagoka ari direla gobernioa eta soldadoak entzun dugu eta baditake. Bainan lan eder hortan gobernioa nausi* » (1937-8-7).

“Odol eta gezur” deritzan artikulua nagusian Domingo Soubelet-ek biltzen ditu izigarrikeria guziak erakusteko nork ixurtzen duen odola : bortz apezpiku hilak, biga preso, apezak, serorak, fraileak ehunka garbituak, elizak erreak, hilen hezurak murruari kontra zut emanak eta heien aitzinean jendea daukiza. Irailaren 4ean agertzen da artikulua ; badu, beraz, hilabete bat eta erdi gerla hasia dela eta horiek guziak gorriek eginikakoak.

Ez dituzte bakarrik elizak erretzen, hiri osoak ere, hala nola Irun, muga berean dagoena, Iparraldetik ikusia eta, beraz, egia dena. Kasetariak dio :

« *anarkistek eta Frente popularrekoek su eman diotela etxe eder guzietan faziztenak zirelakoan. Egia ala gezurra ?* ».

Ez da dudarik sinetsi behar dela gorriek direla hobendun.

Konparaketa egitekotan hona nola egiten duen *Eskualduna* astekariak. Badakigu eta errepikatua delarik gorrien portaera, xuriek daukatena, zinez soldado zintzoena da :

« *Aski da giristino soldado hoieri so egitea, besoan daukate Kristo Erregeren itxura eta abiatu direlarik denek solas bera zuten : Viva el Cristo Rey !* » (1936-8-14).

Ez da dudarik, hasia da kurutzada, fedearen aldeko guduka. « *Jainkoaren alde edo Jainkoaren kontra* » errepikatzen da bertze artikulu batean eta hola segituko da zenbakiz zenbaki.

Soldadoa soldado, gizon zintzoa, giristino ona irakurri den bezala. Hona noraino doan propaganda :

« *soldadoen partetik nork aditu du bazela mandileriaz jende hiltzerik. Irunen erran dute bat hil dutela, Jimenez deitua : apezka galdegirik hil da. Etzuen merezitua ? Jakin dute eta aitortu du Irungo herriaren erretzaletarik zela* » (1936-9-25).

Argi dago soldadoak ez direla salbaiak, ez direla mandilak ; justiziarik zor zaiona behar da erran, bat bakarrik hiltzen dutelarik da gaixtagina zelakotz eta merezi zuela gertatu zaiona eta, urrikaldurik, kofesatu dela eta bertze mundura igorria apezaren laguntzarekin. Beren eginbidea bete dute soldadoek, eta gehiago dena giristinoki !

Deitoragarriena da batzu bertzeen kontra jokatzeko direla euskaldunak. Ez zen holakorik izan behar kasetariaren arabera ; Eskualdunak aipatzen dituelarik Espainiako Euskaldunak dira osoki zatikatuak :

« *Elgarren kontra direla gerla hortan denek badakite. Nafarra eta Alava parte segurik soldadoen alde. Gipuzkoa eta Bizkaia fronte popular-en alde. Bihotzean min egiten daukula anaiak hola ikustea ez dago erraite beharrik. Bainan bertzetan gerla hasiz geroz, bi alderdiak hola emanaz geroz gaude nola eskualdun bat, erlisionearen lehen duena, nola ager ditakeen gobernioaren alde ?* »

Anaien artean sortu den auzia gerlarekin handitzen da hilabetez hilabete eta gauzatzen osoki urrian sortzen delarik Eusko Jaurlaritza Aguirre jauna dela buru, zin egiten duela Gernikan, arbolaren pean. Bainan *Eskualduna* astekariari aski zaizkio bi lerro euskal gobernuaren sortzearen aipatzeko. Bi lerro bakarrik Eskual Herria “autonome” aipatzearekin, erranez ez arras bere gain dela eta gobernioak (Espainiakoak noski) dohain hori eman diola errexki bere azken hatsetan delakotz » (1936-10-9).

Astekariak ez du batere ulertzen berrikitan sortu den euskal gobernuaren joka moldea. Alabainan, astekariak zabaltzen ditu Toledoko apezpiku den Goma y Tomás kardinalaren hitzak, biltzen dituela ñabardura izpirik gabe :

« Espainiako gerla egiazki eta errotik erlisioneko gerla dela, gerla horrek bat bertzearen aintzinean ezartzen dituela bi gogo mota : batek baduela sinestea, bertzeak izpirik ez » (1936-12-25).

Egiazko kurutzada komunisten kontra, anarkistak ere barne zabaltzen den lemarekin : “por Dios y por la patria”. Nolaz giristino batzu joaiten ahal dira eskuz esku horiekin ?

“Eskualdunen xedeak” deritzan artikuluan agertzen dira Aguirre “Euzkadiko gobernio” berriaren buruzagiak igortzen dizkion azken berriak eta ere xedeak, honela bildurik :

1.- Jaun Goikoa eta lege zarra, beren sinhestea eta ohidurak nahi dituzte zaindu, soldadoen, karlisten eta phalangisten kontra.

2.- Euzkadin bezala nahi lukete errespetatua izan dadien orotan Jinko legea. Gaiztosten dituzte Gipuzkoan soldadoek egin lanak, apez zenbait hil baitute Eskual Herria sobera maite zutelakotz.

3.- Galdegiten dute gerla izan dadien eztiago eta bakarrik gerlarien artean, garhaitua dena utz bizirik. (1937-1-1).

Argi dago “Euzkadiko gobernioak” errepikatzen duela bere lema : Jaun Goikoa eta Lege zarra, salatzen dituela Gipuzkoan Franco-ren tropak egin dituzten tzarkeriak, bereziki apaiz hiltzeak eta, eremu bat hartuz gero, eginikako barrabaskeriak, jendea hilez edo preso emanez.

Argi dago ere astekariaren buruzagiaren erantzuna “Nun da egia” tituluko artikuluekin :

Aithor dugu Euzkadiko gure anaiek badituztela beren arazoinak ; badakigu Primo de Riveraren denboran zer ikusiak diren, ez dugu erranen haur sortu berria bezain xuri direla Francoren soldadoak oro. Bainan Jaun goikuaren legearen finkatzeko eta begiratzeko boltxevikin esku makilen baitan baino sinheste gehiago ginduke Francoren soldadoetan.

Hona, beraz, nola jujatuak diren Euzkadiko gobernioaren aitzindariak eta, orobat, Bizkaitarrak, madarikatuak balire bezala “boltxevikin esku makil” hitzak erabiliz, bainan ixilduz apezten hiltzea, erranez bakarrik zeiharkako zenbait hitz

haur sortu berri bezain xuri direla Francoren soldadoak oro.

Zein polliki errana !

Zortzi egunen buruan Domingo Soubelet-ek bururatzen du bere artikulua nagusia hitz horiek, emanez denbora berean bere iritzi zorrotza euskal gobernuari buruz. Ez da dudarik hau dela egiazko etsaia :

Eskual Herrian ere badute beren gobernioa, Aguirre jauna buru, Bilbao hiri nagusi. Beren lurren zaintzeko soldadoen kontra altxatu dira eskualdunak. Soldadoen gogoa ez dute berea. Ez uste soldadoekin ardiesten ahal dituztela hain barnatik atxikitzen eta maite dituzten ohidura bereziak. (1937-2-8).

Behar da kopeta holakoen idazteko. Ez ote dira “soldadoak” altxatu legezko gobernuaren kontra ? Franco Afrikan, Queipo de Llano Sibilian eta Mola Iruñean ? Nola erran daiteke « soldadoen kontra altxatu direla eskualdunak » ? Sartua da astekaria eskuindar ideologian eta itsutuki nahi duena zabaltzen du. Pasarte horretan datza frogarik argiena.

Astero emaiten da “Auzo erresumetan” deitu sailean Espainiako gerlaren berri, bereziki nola jokutzen diren xuriak, Mola jeneralak jakinarazten duela zer egin behar duten euskaldunek nahi ez badute bazter guziak errautsirik izan diten, gaixtakeriari osoki emanak ez direnak jin ditela xurietara, ordu dela oraino, gero berantegi litekela. Mehatxuka ari da Mola, jendeen baitan

beldurra sartzekotan. Aipatzen da nola aitzinatzen diren xuriak eta laster Bilbo ere eroriko dela. Hitzik ez, aldiz Durangoko bonbardaketaz.

Maiatzaren 7ko zenbakian astekariaren irakurleek Gernikako berriak jakinen dituzte : beti bezala “Auzo erresumetan” saileko artikulu labur batean :

Eskualdun guziek maite dute Gernika eta Gernikako arbola. Guziek bihotz minekin jakin dute makur gaitzak egin dituela hor gerlak, Molaren soldadoek hartu aitzinean.

Bilbaoko berriek zioten Aleman aireplanek izigarriki tirokatu dutela.

Xuriek aldiz ezetz, gezurra diotela, hori gorrien beren lana dela, Irunen bezala, Eibarren bezala, orotan bezala.

Bainan han ziren jendeek salatzen daukute eta Aguirre Euzkadiko buruzagiak, jakinarazten dauku, hiru orenez iraganik, aleman aireplanek aldizkatuz beren bonbak aurtiki dituztela hiriarren gainerat. Merkatu eguna hain xuxen zenbat jende ez da garbitu hor ?

Ni nago Alemanek beti obeditzen dutenez Francoren manueri eta ez dutenez beti bezala uzten tzarkeria nausi.

Gernikako arbola ez omen dute haatik hunki. Molaren Eskualdunek zaintzen dute arbola saildua.

Geroztik izan diren kaseta egile Frantsesek diote gorriek berek dutela eman sua, Irunen egin zuten bezala.

Gernika ez da edozein herria euskaldunentzat eta artikulu labur honetan zabaltzen da sendimendu hori laudatua den arbolak duen itzala euskaldunen gogoetan aitortuz. Duda mudak agertzen ditu artikuluaren idazleak, bi alderdien iritziak emanez. Kontutan hartzen du Agirre lehendakariak salatzen duena, Aleman aireplanek eginikako abrekeria, merkatu eguna izanez eta jendea bildua zelarik.

Orduan agertzen du bere frantses nazionalismoa, alemanen kontrako herra adieraziz, beti bezala jukutrietan sartuak direla eta Franco ez dela hortaz hobendun, berek asmatua zuten tzarkeria eginez.

Alegeratzen da, aldiz, ez baita arbola saildua hunkitua izan eta Molaren euskaldunek zaintzen dutela. Halere azken lerroetan erakusten du zer diren frantses kasetarien iritzia, gorriek su eman diotela Gernikari. Ez da dudarik, frantsesak izanez kasetariak, egia derasatela behar dela ulertu, eta beraz ez Franco eta ez Alemanak ez direla hobendun.

Gerlaren ondorioak ere senditzen dira Iparraldean. Alabainan, gerlari ihes egin ez etorri dira jendeak Hegoaldetik. Iparraldean aterbetu diren jendeak ez dira beti ongi ikusiak, zer nahi jende mota baita haien artean eta dio kasetariak kasu egin behar dela ez dituen sar otsoak arditegian. Hitzño bat halere euskaldunentzat :

hekieri tronpaturik eta falta bat eginik ere behar baitzaiote anitz barkatu, ez direlakotz tzarrak, ez lanjerik ere, eta Eskualdun fededun egon direlakotz guzien gatik ere. Heiek eztute makurrik ekartzien Frantziako arditegian ixilik egoiten badira segurik. (1936-9-18).

Heldu dira metaka 1937an, bereziki Gernikaren ondotik Bilbo eroriko delarik :

Emeki emeki heldu da asko jende handik honat. Jende larri eta haur. Doniane Garazirat ekarri dituzte bortz ehun bat haur eta gazte. Denek, bai denek nola nahikoa ukanik ere gogo, hartze dute guk ontsa errezebitzea.

Eztixago jokatzeko da astekaria haur eta gazteentzat, baina ez du hitz bat ere nor den horretaz arduratu, non eta nola kokatuak diren Donibane Garazin, nork zaintzen dituen, nork emaiten jatera...

Halere ez da iritzi berdina agertuko 1937ko irailaren 3ko artikuluan :

Espainiatik jin haurrak. Hamarretarik zortzi edo bederatziek ez dakite eskuara hitzik, baina kasetetan eskualduntzat ezartzen dituzte gerlatik ihesi igorri haurrak. Hola balire, errana dugu ez daukutelara hanbat ohore egiten Eskualduner. Dira lekuetan ala Angleterran ala Frantziara, bazterrak asetzen dituzte laster.

1937ko urtean bukatua da gerla Euskal Herrian nahiz segitzen duen Espainian. Eusko Jaurlaritzan ihesi joan da, Eusko gudariak edo preso edo haiek ere atzerrietara joanak. Anitzek bizitzeko toki bat aurkitu dute Iparraldean, Saran Eresoinka abesbatzak eta bereziki Lapurdiko herrietan. Giristinoak izanez joaiten dira mezetara, erakusten dute giristinoki bizi direla, eta berdin erakusten abertzaleak direla. Horretan ikusten du lanjerra Xalbat Arotzarena, *Eskualduna*-ren zuzendariak : abenduaren 31ko zenbakian “Urthe on !” deriztan artikuluan nagusian emaiten du bere iritzia.

Gutartean ikusi ditugu Espainiatik, gerlari ihes, hunat bilduak ginituen anaiak. Beren giristino uratsetan xuxen eta ederki zabiltzala gogotik aitortuko dugu. Beren erlisione saildua agerian zabilaten herabetasunik gabe. Eta beren urrats ederrez, mendiz hunaingo Eskualdun zombait beren ideia makurretarat ari zituzten biltzen emeki emeki, beren asmuak zituzten Eskualdunen bihotzetarat ixurtzen... xorta xorta.

Hona beraz salatua abertzaleek euskaldun onetan ixurtzen duten pozoina, nola egiten duten beren sator lana eta nola behar den haietaz mesfidatu. Hori da kristautasunez bete den ongi etorria !

Elgarren kontra gudukatu dira anaiak eta, gehiago dena, kristautasuna ez dute ukatzen ez batzuk eta ez bertzeek. Hori da kezagarriena Xalbat Arotzarenarentzat. Iparraldeko jendea ez dadin enganatua izan, idazten du artikuluan nagusi luze bat 1937ko irailaren hiruko zenbakian, erakustera emanez ez direla denak katoliko sendoak, badirela batzuek osoki itsutuak direnak, hala nola Hegoaldekoak:

Euzkadiko katolikoak eiki beren sinestearen etsai handienarekin ikusi ditugu eskuz esku ! Euzkadiko katolikoak bat kausitu ditugu elizen erratzaille, seroren galtzaille, apezzen hiltzaille izan diren gizon barne ilunekoekin ! Eta, gutartean, ez dute ukan erlisioneari beti danik aiherriz izan diren gizonak baino adixkide minagorik, sustatzaile beroagorik (...).

Zerbait itsumendu hor badela gauzen behar den bezala prezatzetik Euzkaditarak gibelatu dituen ez da dudarik (...). Munduari, mendiz haindiko gure anaiak batzuek eman duten eskandalaren erroa hortan da. Hortan da heien itsumenduaren iturria. Bai, dudarik ez da : ka-

toliko dira eta katoliko suhar. Zorigaitzez baitira katoliko baino eskualdunago ! Orotan lehen behar luke erlisioneak : Euzkaditarrek lehen eman dute beren eskualdunago (...).

Egina dutena eginez ez dira Euzkaditarrak katoliko on agertu. Beren katolikotasuna dute mendratu eta apaldu. Beren egitatea ezin dezakete beren katolikotasunaren gainean berma, beren katolikotasunaren pean molda, beren katolikotasunaz estal !

Horra egia, orai danik Eskualdun gutiz gehienek ikusten duguna !

Harrigarria ! Egia, egia hutsa, egia osoa bere baitan dauka *Eskualduna* astekarriaren zuzendariak. Apez da eta jujatzen ditu bertze jende guziak erranez zein diren katoliko onak eta katoliko tzarrak, Jainkoa balitz bezala. Itsumendua aipatzen duelarik Euzkaditarrak mehatxatuz, katoliko tzarrak direla aldarrikatuz, ez ote daki, nahiz astekarian agertua, aita Sainduak Franco-ri igorri dion mezua azpimarratuz eztiki joka dadin euskaldunekin katolikoak direlaketz ? Beldur naiz bera itsutua dela eta eskuin muturreko ideologia zabaltzen duela. Diolarik « *Euzkaditarrek lehen eman dute beren eskualdunago* », berak ere lehen emaiten du eskuin muturreko politika. Asma daiteke zer eragina zaukan irakurleen baitan 40.000 bat Iparraldeko euskaldunek irakurtzen zutela astekaria.

Geroxago “Nork zuen arrazoin” deritzan artikuluan Xalbat Arotzarenak aipatzen du *Osservatore Romano* egunkariaren artikulua baten iritzia bihotzmin handirekin dituztela Erroman *La Croix* bezalako kasetara batean ikusi : « *Devant la tragédie espagnole, les catholiques en tant que tels demeurent libres de manifester leurs préférences et d'accorder leur sympathie à l'un ou à l'autre camp.* » Ez da dudarik Arotzarenak jujatuko dituela solas horiek “pozoindatuak”. Nola ez dira pozoindatuak izanen bi joka molde izanki “Xuri” eta “Gorri”-en artean :

... beti liferentzia bat handia ikusiren dugu “Gorri”-ek Spainian egin izan dituzten soraiokerien eta “Xuri”-ek egin izan dituzten itsuskerien artean... ez heiek “Gorri”-ek eginikoak direlakoan eta hauiek “Xuri”-ek eginak, bainan bai, heiek ainitz hauiek baino handiago direlakoan... bainan bai heietan anitzak odol hotzean egin izan direlakoan, hauk aldiz guduaren suan.

Azken jujamenduan bezala Arotzarenaren aitzinean daude Espainiako gerlako gudariak egin dituzten hilekin. Batzu, gorriak noski, kondenatuak dira “odol hotzean” abrekeriak eginik, bertzeak, aldiz, barkatuak “guduaren suan” eginak dituztelakotz. Holako solasekin neurt daiteke *Eskualduna* astekariaren alderdikeria eta bereziki bere zuzendariaren alderdikortasuna.

Egia erran, haste hastetik, Franco eta bereziki Mola-ren alde —hau hurbi-lago baitzen Nafarroa altzaraz— jokatu da astekaria. Franco-ren xedeak aipatzearekin aditzera emaiten du ez dela bakarrik gerlan sartua, bainan geroaz ardurutzen dela, gerlaren ondorioez. Bukatzen da artikulua holaxe :

Badu kasko eta bihotz Franco horrek (1936-10-30).

Baliatuko da ere “San Frantses eskualdun sailduaren” bestaz erraiteko karlistek goraki eta handizki ohoratu dutela eta soldado hoberenatarik direla “requetes” famatuak.

Bilbo erortzen delarik agertzen du orduan astekariak jendearen alaitasuna, bizi zen zokoetarik ateratzean eta laster ikusten zirela leiho guzietan Espainiako banderak. Franco aipatuz errepikatzen du :

Nausi da kaskoz, nausi da soldadoz eta tresnaz, bide onean da azken xedetaraino heltzeko ; Espainia guziaz nausitzeko. (1937-6-25).

Zortzi egunen buruan, berriz aipatzen da Bilbo, berriz ere jendeen alegera oihuka ari direla Biba Franco, Biba Espainia. Franco etorri da Bilbora eta hirian sartu orduko izan da Begoñako ama Birjinaren otoizten. Holako ekitaldi bat eginez, ikus daiteke zer den Franco-ren katolikotasuna eta nolakoa izan den biharamuneko Espainia, nola ere Gipuzkoak eta Bizkaiak galduko dituzten zauzkaten abantailak, Arabak atxikitzen dituelarik xurien alde agertuz.

Hain katoliko izanez nola ez dio Franco-k obedituko Aita Sainduari, honek helarazten diolarik mezu bat :

Pacelli kardinala Aita Sainduaren izenean izkiriatu du Francori Burgoseko apezpikua ararteko. Zer dio erran Aita Sainduak ? Hau bakarrik : Eskual Herriko eskualde hortan polliki ibil dadin, eztiki ar

dadin, horko jendea eta apezak katolikoak direla.

*Aita Saindua denen aita da. Deneri mintzo da beldur izpirik gabe
eta denek behar diote obeditu. (1937-7-9).*

Bazakien Aita Sainduak nola jokutzen ari zen Franco Gipuzkoan eta Bizkaian. Hortakotz, behar bada, 1937ko azaroaren 26eko lehen orrialdean, agertzen da artikulu nagusiaren pean “Eskualduneri Francoren hitzak” deritzan deia. Franco agertzen zaiku eskuak eta besoak zabalik, ihesi joan diren jendeak berriz hartzeko prest. Bihotz handiko gizona dudarik gabe, jakinaraziz mendekiorik ez dela izanen, barkatzeko gertua : garailea eta denbora berean aihergabea. Zer gizona ! zinez giristinoa !

Erozuete goraki Herritik ihes joanak diren Eskualdunak beren sorlekurat itzul ditazkeela, mendekioen beldurrik gabe, Espainiako eta beste lekuetako gure etsaien solas alderdikari guzien gatik.

1.- Nahi dutenek zerbitzu harturen ahalko gure soldadoen lerroetan.

2.- Gudukatu nahi ez dutenek berdin sartuko dira lantegietan eta han lanean ariko.

3.- Ez gerlan, ez lanean ari nahi ez dutenak “camps de récupération” deitu lekuetarat bilduko ditugu. Bizkitartean hantik atera ahalko dira, heientzat ihardesten duen norbaitek galdaturik edo bermaturik.

Nahi ala ez, besoak zabalik bainan baldintza batzuekin : edo soldado sartu gerlaren egiteko edo lanean arizan xurien alde edo “camps de récupération” delakoetan sartu gogoen behar den bezala garbitzeko, ideia tzarren aldatzeko. Ez dakigu zertako utzi duten frantsesek “camps de récupération” itzulpen horretan. Alta, ideia errexa da : galdua den zerbait edo norbait biltzea, bereganatzea. Holakoak baziren diktadura nagusitua zen herrietan, hola nola Alemanian edo Sovietar Batasunean “goulag” famatuekin. Badakigu geroztik zer ondorio mota ukan duten bi erresuma horietan, dakigularik ere nor arizan den lanean “El valle de los caídos” delakoan.

Argi dago nondik nora joan den *Eskualduna* astekaria. Gorrien kontra, euskal gobernuaren kontra, herbestera joan zirenak mehatxatuz eta aldez Franco,

Mola eta altxatu ziren jeneralak gorai patuz eta nahi ala ez, alderdikari izanez, ez duela behar den bezala erakutsi zer izan den egiazki gerla hori.

Gerla bukatzera zozalarik 1939ko otsailaren 24eko zenbakian agertu da Ybarnegaray diputatuaren artikulua, frantsesez dudarik gabe. Titulua : “Arriba España”. Hain zuzen espainiol hizkuntzan idatziak direnak dira : “Arriba España ! España libre ! España grande !” Solchaga jeneralari eskaintzen dizkio goresmenak, haren baitan ikusten duelarik Nafar jatorra eta bi Nafarroen arteko lokarriak gero eta gehiago bermatuz.

3. *Gure Herria* eta “Eskualtzaleen Biltzarra”-ren joera

Gure Herria aldizkaria I. gerlaren ondotik sortu da 1921ean euskal kulturaren zabaltzeko. Intelektual multzo bat bildu da horretarako. Orduko euskaltzaleek eta ikertzaileek parte hartzen dute hala nola Jean Saint-Pierre apez gero apezpikutuko dena, Aita Lhande jesuita famatua, “Zerbitzari” (Jean Elissalde) idazlea, “Oxobi” (Jules Moulier) olerkaria, Jean Barbier idazlea, kantu biltzailea Dufau senperrarekin, horiek guziak apez jakintsunak. Laikoen artean aurkitzen dira Georges Hérelle, Louis Dassance, Henri Gavel, berrikitan doktore izendatua, Tolosako unibertsitatean irakasle izan dena, Georges Lacombe hizkuntzalaria, Julien Vinson ikerlari ezagutua jadanik XIX. mendean, Louis Colas harri biribilen biltzailea, *La tombe basque* liburuaren egilea, Albert Léon doktorea, ikerlea, Philippe Veyrin berrikitan Euskal Herritartua, Charles Colin musikagilea, Jean Etchepare idazlea, orotara Iparraldean bizi diren jakintsunak eta Frantziako euskaltzale hoberenak.

Hegoaldearekin ere *Gure Herria*-k sortu ditu lokarri sendoak, alde batetik aldizkariak trukaturaz, eta bertetik jada hasieratik idekiz Hegoaldeko idazleei hala nola Eizagirre jaunari eta bereziki Larreko (Irigarai medikua) nafartar idazleari. Beraz *Gure Herria* sartzen da osoki Euskal Herri guziko kulturaren.

1920eko hamarkadaren bukaeran krisian sartzen da *Gure Herria*. Alabainan

papera garestitu da eta zorretan dago aldizkaria. Biltzar nagusi batetara deituak dira 1930eko otsailaren 20an, aldizkarian idazten dutenak erabakitzeko zer izanen den geroa, nola kudeatua izanen den batasuna. Administral kontseilu berri bat izendatua da eta haien artean zuzendaritza :

Buru : Clément Mathieu kalonjea, gero Akizeko apezpiku izanen dena hil artio.

Buru-orde : Souberbielle eta Etchepare medikuak.

Idazkari : Saint-Pierre kalonjea, laster apezpikutuko dena.

Idazkari-orde : Lafitte apeza.

Diruzaina : Louis Dassance, Eskualtzaleen Biltzarreko burua.

Lafitte-k berak aitortzen du bere oroitzapenetan buruak baldintza bat ezarri zuela, Lafitte izan zadien idazkari-orde edo bertenez ez zuela onartzen buru izaitea. Alabainan, Clément Mathieu, orduan Uztaritzeko seminario ttipiko buru zen eta ezagutzen zuen Pierre Lafitte, 29 urteko erakasle jakintsuna jadanik eta euskaltzale suharra.

Administral kontseilu kideetan izendatuak izan ziren, bertzeak bertze, Jose Eizaguirre eta Ixaka Lopez Mendizabal erakutsiz oso idekia zela *Gure Herria* Hegoaldeari.

Bigarren urrats horren egiteko, buruak eskertzen du Eskualtzaleen Biltzarra 1000 liberako emaitza egitea gatik. Hiru hilabetetarik agertuko da aldizkaria, pentsatuz hilabetekaria izanen dela berriz. *Gure Herria*-n agertzen dira Eskualtzaleen Biltzarreko berriak. Hala badakigu, urtero egiten duelarik bere biltzar nagusia, zer aipatu duten elgarrekin, nola sustengatzen dituen bai lehen mailan, bai bigarrenean eta ere Baionako apezgaitegian egiten diren lanak. Apezgaien txostenak agertzen dira, hain zuzen, *Gure Herria*-n. Orduan ohart daiteke badirela lokarriak Hegoaldearekin eta biltzar nagusi horietan mintzatzen direla Jose Eizaguirre Tolosarra eta Aitzol. Biltzen delarik administral kontseilua 1936ko abuztuaren 10ean Donostirin, aho batez erabakitzen dute Hazparnen bildu beharra den urteko biltzar nagusia ez dela bilduko, ikusiz nola odola

ixuria den Hegoaldean, bereziki euskaldunen artean. Beraz datorren urtera igorria da biltzar nagusia (*Gure Herria*, 1936, 375. or.). Zenbaki berean aipatzen da gerla zibila, jakinaraziz nola Iruñeako eta Gasteizko apezpikuek saiatu diren herren baretzen, bainan debaldetan eta ere nola jokatu diren Iparraldeko batzu aldi bat baino gehiagotan etsaien biltzen euskaldunen arteko gerlaren bukatzeko, hor ere alferretan (380. or.). Ez da dudarik Lafitte-k idatzi zuela artikulutxoa, jakinik nola ibili zen bera batetik bertzera gerlaren lehenbiziko hilabeteetan. Urteko azken zenbakian Aitzolen lan bat “elebitasunaz” agertzean, ohar batean *Gure Herria*-ko zuzendaritzak dio Aristimuño jaun apezka, Gipuzkoako apezetan hain estimatua, espainiol militarrek tirokatu dutela Hernanin eta bertze egun batez erakutsiko duela nor izan zen eta zer egin zuten euskaltzale suhar horrek (462. or.).

Urte guziz bezala *Gure Herria*-ren biltzar nagusia Baionan egiten da urtarri-lean, Souberbielle medikua, zuzendari-ordea mahaiburu delarik. Bilduak diren jendeen artean dago Ixaka Lopez Mendizabal, jadanik ihes joana. Bere mintzaldian Souberbielle medikuak aipatzen ditu hastetik Hegoaldeko gertakariak deitoratzen duelarik euskaldun anaien arteko odol-ixurtzea. Oroitarazten du ere nola Mathieu apezpikua *Gure Herria*-ren zuzendaria ibilia den Hegoaldean bakea bilatuz. Ez ditu ahanzten administral kontseiluko Hegoaldeko bi kideak : Eizagirre jauna lanjerrean dagoena, denek gogoan daukatena eta Ixaka Lopez Mendizabal biltzarrean dagoena, Iparraldera etorririk bere abertzaletasunaren gatik. Agurtzen du amultsuki. (*Gure Herria*, 1937, 32-33. or.).

Urteko bigarren zenbakian Jaureguiberry jaun medikuak “elkartezin arazei” buruz titulu pean gogoarazten du gerla zibila, erranez ez dela bakarrik fazismoa eta komunismoaren arteko gerla, batzuk dioten bezala, bainan azterturik zer izan den eta zer den Espainia eta Euskal Herriaren arteko historia, bukatzen du erranez bi sistema politiko direla auzian : bat zentralista, bertzea federalista.

Eskualtzaleen Biltzarrak bere biltzar nagusia Hazparden du 1937ko irailaren 11n. Lehenik meza, predikari dela Etienne Sallaberry, filosofia er-

akaslea Uztaritzen. “Zer da Eskualdun izatea ?” da hartzen duen gaia. Predikua bururatzean erantzuten du erranez :

Eskualdun izatea da, Eskual lur, mintzaire, fedearen bihotz guziz maitatzea. Hortik kanpo ez da eskualdun osorik.

Segitzen du hauxe aldarrikatuz :

Bainan, girixtino maiteak, badakit badela gure baitan halako ezin aitortuzko galde bat...Eskualdun garbiak Nabarroan, eskualdun garbiak Bizkaian ; hala ere batzu bertzeekin oldar izigarrian... eta (zendako gorde ?) orok ala batzuen ala bertzeen alde hautatu dugu jartzea... Bai, arrunt bi alderdi, erditik da Eskual Herria.

Hortaz nigar egin ez duenak ez du gizon-bihotzik ; ezen erran baditake : « Quam bonum et quam jocundum fratres habitare in unum » (zoin den gozo, airos ere, anaiak anaiekin egoitea !), erran behar da : zoin den hits eta lazgarri anaiak anaien kontra bultatuak izaitiaz !

Argi eta garbi errana da Iparraldea, Hegoaldea bezala zatikatua dela, Eskualtzaleen Biltzarrean ere. Holako zerbait adieraziko du Dassance presidentak bere mintzaldian :

Ordu hartan, Espainian guzian bezala mendiz bertzaldeko probintzietan, gudu izigarri eta deitoragarri baten suak bazter gehienak hartuak zerauzkan. Gudu hartaz, egun, eta hemen nehoiz baino gutiago ez dut deus aipatuko, ez eta nehork deus aipatzea nahi. Bakarrik, hala nahi baduzue segurik, Zeruko Jaunari galdeginen diogu zorigaitzezko egun horiek labur ditzan eta berri ere bakearen dohaina eta gozoa mundu gaixo huntaraino helaraz.

Badaki Dassance-k halakoa dela giroa Iparraldean eta, Eskualtzaleen Biltzarren batasuna zaindu nahiz, baztertzen du gaia, nahiz bakearen alde egiten duen otoitza denek onartzen dutela.

Ez da dudarik ezin onetsia dela gerla hori jende hanitzentzat, bereziki urte horretan, Durango eta Gernikako ikaragarrikeriekin eta Hegoaldetik datozen

iheslariekin. Horrat doa Oxobi agertzen duen olerki batean, “Mors et Vita” tituluarekin:

*Urte bat erori da, horma bizkarrean,
Urte bat pixtu zaiku, elurpe hotzean ;
Gizonek sua dute pixtu elurrean,
Gizonak hiltzen dira, herra bihotzean.*

*Mendea bazoala, bertze bat abian,
Negu gau hotzetako izarren argian ;
Jainkoa sortu zen haur, etxola batean,
Bakearen Egile gizonen artean.*

*Jesus sortu eta hil ezpalitz bezala,
Gizonek ezbaietan lege dute gerla ;
Ohointza eta herra zuzenak direla ?
Jainkoaren Semea mintzo zen bertzela.*

Sendi da Oxobi apezaren bihotz-mina. 1938ko hastapenean Lafitte apezak agertzen du artikulu bat *Gure Herria*-n, “Atxikitzeko orena” tituluarekin. Ikusiz nola dabilzan Hegoaldean, dei bat egiten du *Gure Herria* aldizkaria izan da-dien elgarretaratze tokia ikerle eta idazleentzat :

Egungo egunean mendiz bertzaldeko agerkari gehienak suntsituak dira. Gure anaiak elgarretarik urrunduak daude orainokoan. Hemen ez ditugu ez batzu, ez bertzeak nehoiz ere laidostatu. Heien elgarretaratzerat hertsatu gira behin baino gehiagotan. Aldi huntan ere bake-tzerat eta lanerat deitzen ditugu oro. Ala Yakintza-n ari zirenak, ala R.I.E.V. delakoan ari zirenak etor ditela gure ganat. Hala hala Euskaltzaindiko edo Akademiako jaunak bil ditela gure aldamenara. Segur gure aterbeak ez du jauregi baten begitarterik ; bainan etxola xumea ere on zaio bidekariari, uri-elementak ari direnean.

(Gure Herria, 1938, 4-5. or.).

Lafitte-k badaki sakabanatuak direla batzu eta bertzeak eta pentsatuz euskal kultura behar dela salbatu, elgarretaratzea da erremediorik hoberena.

Oxobi-k ere ikusten du giroa aldatzen ari dela Iparraldean eta euskararen kontra ari direla batzu “séparatiste” hitza erabiliz ; hori dela, behar bada, Hegoaldetik iheslarien ondorioetarik bat, politika sarraraziz euskal kulturaren kaltetan. Hortakotz idazten du “Eskuararen alde” deitu artikulua. Hona nola hasten den :

Eskualtzaleen fama histen ari dea ? Hala diote batzuek ; eskuararen eta eskualdungoaren alde lan egiten dutenak “séparatistes” direa ? Hala dela nahi luketen Eskual Herriko paristar zenbaitek baderasakete.

“Séparatiste” hitz hori erdaratik da. Gure arteko eskualdunetan hamarretarik bederatziek “badantzut” eginen dautzute hitz hori entzutearekin. Badantzut ? eta zuek zer hitz eman dezakezu eskuaraz “séparatiste” horren ordain ?

Xakurrak hau, gatuak ñaun, astoek astakeria ; eskualtzaleek badakite bide zuzenean dabiltzala eta orai baderamaten sail berean aspaldidanik buruz, bihotzez eta eskuz arizanak direla beren herritarren onetan, antze handieneko gizonak, omen garbieneko apezak.

Gure Herria-ren biltzar nagusian, urtero bezala, Mathieu apezpikua ezin etorri, Souberbielle medikua mintzatuko da, aipatuz euskal lurra odolez gorritua, anaiak eroriak beren xede helburuak atxiki nahiz. Gogorazten du ere nola Mathieu apezpikuaren inguruan jokatu diren Hegoaldeko haurren alde, beren sort herritik urrunduak direlarik eta aitamen ganik berezirik. Agurtzen du Ixaka Lopez Mendizabal Hegoaldeko kidea eta haren kemena goraiatzeko, beti bere gogoan daukala Jose Eizagirre jauna, haren berririk nehork ez baitu.

Urte hortan “Eskualtzaleen Biltzarra”-k bere biltzar nagusia Domintxinen dauka. Beti bezala Dassance mintzaten da biltzar nagusian eta urte horretan bazkal ondoko mintzaldia uzten dio Oxobi alegia egileari. “Gureak gure” deritzan mintzaldian, berriz hartuko du jadanik aipatu duen gaia urte hastapeanean. Hauxe oihukatzen du garbiki, “Eskualtzaleen Biltzarra” zer den erakutsiz :

Eskualtzaleen Biltzarrek ez du "politika" deitzen duten saltsatik jastatu ere nahi.

Eskualtzaleen Biltzarrean ez gira buru bero batzu ez eta ere amets gaixto eraile batzu.

Ez gira, erdaldun eta, entzuna dutanaz, eskualdun zenbeitek girela derasatena : "Autonomistes-Séparatistes". Hein batean, gure xokoan, bekaizgorik gabe, GUREAK GURE nahi ditugu. Bertzerik ez.

Ikus daiteke Iparraldean den giro berria eta nola Oxobi-k erantzuten dien eskuin muturreko erdaldun eta euskaldunei, eta, nahiz ez duen sekulan aipatzen, Ybarnegaray haien erregetxoari.

1939ko gerla bukatua da. Espainiatik etorri dira iheslariak. Batzu sartuko dira berriz, bertzeak Frantzia egonen eta haietan badira parte hartuko dutenak Alemanen kontra eta Parise askatzera etorriak zirenetan, bazen burdin-karro bat "Gernika" deitzen zena.

Alabainan, bigarren mundu gerla hasten da irailean. Hegoaldean euskaldun agerkariak ixilduak dira, Iparraldean ere *Gure Herria* halaber.

3. Euskal anaitasuna

Lehenbiziko iheslariak muga iragan dute 1936ko abuztuan eta irailaren hastapenean ; bai Donibane Lohizunen eta bai Angelun sortzen dira haien aldeko batasunak. Denbora berean sortzen da batasun zabalago bat eta horretan parte hartzen dute orduko jende ospetsuek.

Burua : de Coral diputatua. Buru-ordea : Goyheneche medikua, Inchauspé eta Constantin medikua, hiruak kontseilari orokorrak, lehena Uztaritzen, bigarrena Donibane Garazin, hirugarrena Atharratzen. Diruzaina : Dassance Uztaritzeko auzapeza. Eta *Eskualduna*-k dion bezala :

gisa hortan Lapurdik, Baxenabarrek eta Ziberoak ukanen dituzte beren gizonak. (Eskualduna, 1936-9-18).

Bainan ikusiko dugun bezala ez dirudi luzaz iraun duela.

Ageri den bezala Iparraldea ere osoki zatikatua da, bainan 1937ko ekainean Hegoaldea bereganatzen dutelarik frankistek, haurrak igortzen dituzte Iparraldera gerlatik salbatzeko eta urruntzeko. Hendaiara heltzen dira eta Lafitte-k dioenez Hendaiako geltokian daude, Hendaiar batzuk emaiten dietela jatera. Haietaz arduratuko da Lafitte bilatuz non aterbetu haur horiek, apezpikuaren baimenarekin. Imanol Ynchausti, Uztaritzen bizi den Filipindar aberatsak, eskainiko dio behar den diru-laguntza. Alabainan, Donibane Garaziko alkateak Lafitte-ri proposatzen diolarik “La Citadelle”, jadanik izana zen kaserna edo kuartela, argi dago badela lan egiteko etxe horren antolatzeko, izan dadien bizitzeko toki egokia, bereziki haurrentzat eta haien zaintzaleentzat. Bertze herri batzuetan etxe bat aurkitzen du alokairurik pagatu gabe, bainan bertze batzuetan behar da ordaindu. Orduan Lafitte-k baliatuko du Ynchausti-ren diru nasaia.

Lekukotasun bat emaitokotan hona Azpiazu apezak Lafitte-ri igortzen dion gutuna. Donibane Garazin dauden haurrek apailatzen dute besta bat eskerren bihurtzeko bitokia aurkitu duten ohoretan ; hortakotz Azpiazu-k galdegiten dio Lafitteri jin dadien haurren ikustate eta eskerren hartzeko:

Saint Jean Pied de Port, 37-6-29

Lafitte Apaiz Jauna

USTARITZ

Apazkide agurgaria :

Eldu gera zuk ain maiteki bilatu diguzun aur-etxera.

Biotz-onekoa da euzkalduna ta emengo aurak beren esker ona agertu nai dizue.

Datoien ostegunean jaitxo bat egingo dute zure omenez eta zuk bezela etxe onen alde lan dagiten guxtiak txalotzearen.

Atoz, ba, poz-pozik gaude zu ikusteko.

Gernika'ko “Elai-Alai” taldeak zerbait egingo du, baita Zabalbeaskoa andereñoak abestu ere.

*Agur, Jauna, ta ostegun arte.
Kristo baitan zure-zurea.*

*Azpiazu'tar Iñaki
apaiza*

Nahi nuke orain oroitzapen bat aipatu. Irisarrin iragaiten nuen oporretan hilabete oso bat osabaren etxean. Honek hartu zuen gurekin egoiteko Hegoaldeko haur bat, ene kusia eta ni bezala hamalau urtekoa. Harekin egona naiz, beraz, hilabete oso bat. Iñaki deitzen zen. Ez naiz oroit nongoa zen. Ene oroitzapenetan bada harek erakatsi zigun, kantu bat :

*Aldapeko sagarraren adarraren puntan
Puntaren puntan
Txoria dago abeslari
Txiruliruli, txiruliruli
Nork aditzen ote du kantu eder hori.*

Baziren ezagutzen ez genituen hitz batzu, “aldapeko”, “abeslari”, baina esplikatu zizkigun. Joan zen Iñaki ; pentsa daiteke berriz etxeratu zela bertze haur hanitzek egin zuten bezala. Non dagoen orain, ez dakit, baina ez ditzaket ahantz 1937ko oporrak.

Jadanik aipatu dute nola *Gure Herria*-ren biltzar nagusian Souberbielle medikuak oroitarazi zuen nola Mathieu Akizeko apezpikua ibilia zen 1936an Hegoaldean bakea bilatuz eta jendea salbatuz. Ez da horretan egonen Mathieu apezpikua. Bilduko ditu Frantzia ezagutuak diren jende batzu izan dituen apezpikuak ala laikoak eta batasun bat sortuko du “Comité d'accueil aux Basques” deritzana. Dei bat agertuko da *Eskualduna* astekarian :

*Eskualdunen alde.
Anitz eskualdun heldu da oraino Espainiatik Frantziarat. Horien behar bezala errezebitzeko, moldatu berri dute batasun bat. Batasun hortan ohorezko buru ezarri dituzte Verdier Pariseko apezpiku kardinalea eta Feltrin Bordelekoa. Eta batasunaren lehen buru Mgr Mathieu Akizeko apezpiku eskualduna.*

Gure herritar apezpiku eskualdunarekin badira bertze jaun handi eskolatu batzu hala nola Jacques Maritain, François Mauriac, etab...

Berehala lanean hasi da batasuna eta jakinarazi du Frantses guziek eginbide dutela eskualdun dohakabe horien laguntzea.

Belgikanoek badituzte hartuak bere gain hamar mila haur, xahar et emazte. Bi miliun diru gastuentzat Holandesez ere emanen dute laguntza, ahalaren arabera.

Norbaitek despendio horietan parte hartu nahi balu, aski luke bere emaitza igortzea Verdier kardinaleari, erranez sinaduraren ondotik : Comité d'accueil aux Basques.

Familia batek edo bestek nahi balitu etxan hartu, neskato gazte, xahar edo familia, aski luke letra igortzea adreza huntara : Le Comité National d'accueil aux Basques, 64 rue Saint-Rémi, Bordeaux.

Gisa hortan egin ditake lan onik. (Eskualduna, 1937-8-13).

Hirugarren orrialdean agertzen da dei hori bertze berrietan galdua, "Auzo erresumetan" artikulua bildumaren barnean. Pentsa daiteke aski zitzaiola *Eskualduna*-ren zuzendariari. Verdier, Feltin eta Mathieu apezpikuek sortu zuten elkarteak ukanen du bertze elkarte eragilea Baionan apezpiku berriaren inguruan. Parte hartzen dute :

Buru : Houbaut apezpikua, Buru-orde : de Souhy, Inchauspé eta Goyhe-
neche medikua, hiruak kontseilari orokorrak, Idazkari : Dassance eta kide :
d'Abbadie d'Ithorrotz, Dufau senpertar notarioa, Jaureguiberry mediku zibe-
rotarra, Mathieu medikua, apezpikuaren anaia eta Souberbielle medikua.

Ikus daiteke alde batetik hor sartuak direla *Gure Herria* aldizkariaren ardu-
radunak eta ez direla agertzen Iparraldeko hiru diputatuak : de Coral, Del-
zangles eta Ybarnegaray. Alabainan hiruak Franco-ren alde agertzen dira.
Lekukotasun gisa, ez dut sekulan ahantziko nola Ybarnegaray diputatuak bil-
tzar bat antolatu zuelarik 1937ko irailean Baigorriko trinketean, bere mint-
zaldian aldarrikatu zuela : "Mon ami Franco" ! Hamalau urte nituen orduan
eta 72 urteren buruan gogoan daukat oihu hori.

Dena den, ez da bakarrik Hegoaldea zatikatua, Iparraldea ere, batzu Franco-

ren esku makil bilakatuak *Eskualduna* astekariak duen eraginarekin eta bertzeak iheslarien egoeraz arduratzen direnak, bereziki haurrenena Baionako apezpikua buru aipatu dudan bezala. Hain zuzen, bere oroitzapenetan Iratzeder olerkariak aipatzen du zer giro berezia zagon Uztaritzeko seminario ttipian, hasi zelarik Espainiako gerla zibila eta nola iragan ziren hiru urte horiek :

Hainbertzenarekin, Espainiako gerla piztu zen. Erakasle eta ikasleak oro (Lafitte salbu, erran gabe doa) Franco-ren alde ziren. Zakiten guziak Francotarren ikus-moldean ikasten eta ikusten zituzten.

Xarriton eta ni ginen bakarrik, agerian eta goraki, abertzaleen alde, Xarriton "adimendua" zela zioten eta ni "bihotza".

Espainiol erakats-aldieri biper eta gatz emaiteko, "Bixkor"rek irakurri zaukun artikulu bat kastellanoz : "La República de Euzkadi".

Eskuinetik eta ezkerretik ari zitzaizkitan bertze ikasleak : "kitzikitzi". Azkenean xutitzen naiz eta bi jauziz kanporat joaiten, Bixkorrek, harritua, diolarik : « Zer nahuzue, bihotza... »

Norat joan ? Kaperarat joan nintzen, aldarearen oinetan egon. Superiora eta Vergez entzun nituen iragaiten ; beharrik ez ninduten ikusi...

Gero Dubernet ziburutarren gelaraino igan nintzen, gertatu zena kondatuz. Kalmatu ninduen.

Hamarrak eta-erditan Uztaritzeko elizarat jautsi beharrak ginen, apezjautzia eta sopoliza emanik. Bertzeekin jautsi nintzen. Aski bihotz zabalekoa izan zen Bixkor, deusik gertatu ez balitz bezala egiteko.

« Zoroa naizela diote ; zer diozu ? » galdetu nion Lafitte-ri. Eta harek : « Ai ! zu bezalako zoro ainitz balitz, zentzu gehiago baliteke munduan.

Sortua zen 1920eko lehen egunetan, 16 eta 19 urte zituen Hegoaldeko gerla denboran. Goizik hasi zen bertsu-kantu idazten, ditugularik lekuko hamar bat *Pindar eta lano* bilduman agertuak.

Gai nagusia da anaien arteko herra eta beraz guduka latza. Gai bera hartu zuen Oxobi-k, jadanik aipatu dudan olerkian. Hortarik ariko da Iratzeder 1936ko abuztuan idazten duelarik "Orro ikaragarria" deritzan kantu-olerkia. Orro ikaragarria da kanoiairen burrunba erraiten duen bezala. Bainan biga-

rren eta hirugarren bertsuetan zer salbaikeria den anaien arteko guduka eta galde baten bitartez zer izanen den Euskadiren geroaz osoki kezkatua da :

*Gaur tiroka ari dire
Herrian elgarri,
Salbai gaixtoenen pare
Odolez egarri.
Jaunak ez dezake onar,
Minez leherra baitakar,
Anai arteko gudu gaitz hori.*

*Anai odola herrari
Eskainiz nasaiki,
Euskadi gure amari
Bularrak beterik,
Haurñoak hurrupatzean
Hilen dire gerrontzean
Zer aterako da ? zer ? hortarik ?*

Bihotzmina nagusitzen da bertze olerki batean aldarrikatzen duelarik errepika batean eta bortz aldiz :

*Auhenkatzetik nehoiz ez geldi,
Zorigaitzeko Euskadi !...*

Lehenbiziko bertsoak biltzen ditu irudien bitartez (hedoi beltza, haizea, uholdea) Euskadik ezagutzen dituen zorigaitzak, hedoi beltzek iragartzen dutela gerla, herra zabaltzen dela haizea bezala eta odolezko uholdea menditik jausten:

*Euskal Herriko zeru ez-tian, hedoi beltzak bildu dira ;
Haitzen artetik izigarriko sistutan ari da herra :
Odol berozko iturburu bat doa menditik behera...
Auhenkatzetik nehor ez geldi
Zorigaitzeko Euskadi !...*

Egiazko eresia, gogoratuz nola tirokatua den anaia (2. bertsoan), ama ihesi

doalarik haurraren salbatzeko (3. bertsoan), etxe suntsitzeak, Gernika gogoan behar bada (4. bertsoan).

“Arbasoen deia” kantu-olerkian erakartzen ditu Iratzeder-ek Aiten oihuminak gai bera daukala gogoan :

*Aitek zeru lurreri
Zioten nigarrez...
Zertako ixuri dugu bada, odola ixuri ?
Euskaldunak zatitan direlako tx jarri,
Herra ez zaiote orai maitagarri
Aitek zeru lurreri
Zioten nigarrez.*

Nola ez aipa Gernika, euskaldunen hiri saildua, osoki suntsitua Alemanen bonbardaketarekin. Hortarako hautatzen du zortziko ttipia 7-6 silabako neurtitzekin, Gernika izena ezarriz bertso bakoitzeko hasiera eta bukaeretan. Izen hori zortzi aldiz errepikatuz, hil-ezkilaren danga adierazten du :

GERNIKA
*Ikusten zaitut hilen
herria iduri ;
Etxe aurtikiz baizik
ez zare igeri.
Udaberria irriz
dago munduari ;
Harri beltzetan lore
guti zait ageri
GERNIKA*

Idazten duelarik Gernikari buruz, urte bat iragana da 1938ko maiatzaren 9a dakarrelakotz. Badaki 18 urteko olerkari gazteak Gernikako izigarrikeria ez dela sekulan ahantzia izanen, iraunen duela mendez mende jendeen gogoetan. Ez dut uste badakien Picassoren margoa agertu dela eta, are gutiago, ukanen duen arrakasta bere izenarekin. Bere baitan senditzen du Gernika erretzearen salbaikeria betierekoa dela :

GERNIKA

*Xoratzen iluntzen daut
hitz horrek bihotza.*

*Mendek jakinen dute
haren zorigailza.*

*Numance ta Kartagoz
ez gaitzke mintza,*

*Goraki erran gabe
Euskadin, han, datza :*

GERNIKA

Pentsa daiteke ere bihotz mina sortzen zaiola ikustearekin nola Franco-k eta haren soldadoek deramaten gerla, kurutzada gisa, Jainkoaren eta Eliza sailduaren izenean, bereziki, bera, apezgai izanez. Eginen du salaketa jakinik beharrezkoa dela :

*Amodiozko Jainkoarentzat hori egin omen dute,
Jainkoarentzat bazterrak erre eta apezak hil ote ?...
Zu, otoi, Jauna, gure herriaz zerutik urrikal zite.
Auhenkatzetik nehoiz ez geldi
Zorigaitzeko Euskadi !...*

“Barka” deritzan olerkian deitoratzen du lehenik Hegoaldean gertatzen ari dena, ikusiz Satanas deabruaren lana, baliatuz Galtxagorri jendeen artean izendatzeko ohidura eta olerki osoan salatuko du Francotiarren apezken kontrako portaera Euskadin:

*España hortan izan da segur asko bitxikeri ;
Horra non zaikun etorri
Euskadirat Galtxagorri
Jainkoaren amodioz jazartzerat apezkeri.*

Kondatzen du nola tirokatua izan den apez bat, haren azken orena, haren dohain haundiak, utziz hiru bertsotan “suspense” delakoa, erranez seigarrenean nor zen : Aitzol euskaltzale suharra:

*Nor zen ? Zer egin ote du ? maitatu herri zaharra
Eta langilez leherra*

Itzularazi ongira.

Nor zen ? Apez suharrena : Aitzol, Aitzol kartsu hura.

1937ko martxoa

Lilluraturik zagon Iratzeder Hegoaldeko abertzaleekin. Basarri ikusi du eta entzun Domintxinen bildu zelarik Eskualtzaleen Biltzarra 1938ko irailean eta “Nundik” olerkian gorai patzen du Hegoaldeko bertsolaria, bururatzen duelarik galde horiekin :

Basarri

Nundik daukazu

Hats hori ?

Nundik duzun erradazu

Odol kea bezein suhar,

Itsas haizea bezenbat azkar.

Basarri

Nundik daukazu

Hats hori

Bainan ez ote zaizkitzu

Gerlan hil euskalduneri

Joan azken hatsak, zuri etorri.

1938/9/18

Hamar urteren buruan, 1949an hain zuzen, “Zer gizonak” olerki luzean (161 neurtitz), hartuz Erdi Aroko kantu epikoetan baliatzen ziren “laisse” izeneko bertso desberdinak, kantatu eta gorai patuko ditu Aitzol, Eizagirre eta Monzón. Hats handiko olerkia, dena su eta kar, erakutsiz hiru gizon horien eragina abertzale mogimenduan. Adibidez, hona lehen “laisse” delakoa :

Dena begi zagon mutiko bat nintzen...

Oroit naiz eguerdi batez Atharratzen,

Gizon horiek ikusirik, aditurik, miretsirik :

Zer gizonak !...

Argi zabaltzerik ez da hain argi eta su

Ez itsaso uhainik hain tiraintsu,

*Ez eta euskal-mendirik hain gorarik
Nola baitziren gizon horiek... gizon !
Ikusten ditut oraino xutitzen,
Mintzatzen, kantatzen
Aitzol, Eizagime eta Monzon.*

Bada Iratzeder-en baitan eta auhenen artean esperantza eta fedea Euskal Herriaren geroan. Beti etorkizunari idekia, garai latzenetan pizten zaio bihar-ramuneko argia. Aitzol-en hiltzea aipatzen duen “Barka” olerkia hona nola bururatzen duen :

*Garrek ezertatu nahiz bihotza dute zilatatu ;
Bainan gure bihotzerat gar hek zaizkigu airatu,
Zure heriotzak, Aitzol, fruituak emanen ditu.*

“Zorigaitzezko Euskadi” olerkia ez du errepikatuko azken bertsoan :

*Auhenkatzetik nehoiz ez geldi,
Zorigaitzezko Euskadi !...*

aldiz, ilunpetik jalgitzeko irrintzina botako du :

*Berritz ohiko irrintzin hura badoala mendiz mendi,
Gure herrian burrunba tzarra ez dadin gehiago adi :
Ezin hilezko gure Euskadi berritz ere atzar bedi ;
Jainkoa lagun, bai berpitz hadi,
Arbaso gaitzen Euskadi !*

“Arbasoen deia” olerkiaren azken bertsoa bide beretik doa :

*Gure Euskal Herria
Ez zaiku ez hilen.
Argiak jabaldurik oihan beltz guzia,
Xutik oihu egin dut, atzarritz mendia :
Euskaditik izanen du bere iduzkia !
Gure Euskal Herria
Ez zaiku ez hilen.*

Hori da Iratzerder-en oihua, jin dadin iguzkia, sor dadin Euskal Herri

berria, hiru gizonen amesten zutena :

*Agur zueri Aitzol, Eizagirre eta Monzon !
Zuen ametsa, zuen Sua ez da histuren,
Zuen Euskal Herria, Euskal Herri berria ez da hilen.*

Ondorioak

Iparraldeko jendea osoki zatitua da garai hartan. Alde batetik politikan eskuindar agertzen da bere hiru diputatuekin ; bertzetik euskal iheslariak —katolikoak gehienetan— bertze aurpegi bat agertzen dute erakutsiz denbora berean eta beldurrik gabe beren abertzaletasuna. Zer pentsa ? Argi da *Eskualduna* irakurtzen duena ez dela batere giristino-gorri horien alde. Aldiz, badira ezkertiarak alde agertzen direnak, bereziki Baiona inguruan, eta haiekin *Aintzina* hilabetekariaren kazetariak eta horren inguruan bildu zirenak.

Hegoaldea agertzen da orduan bere ahal guziekin, Eresoinka abesbatzak, bi hilabete egonik Saran, hasten duelarik bere Europako itzulia —Parise, Bruselas, Amsterdam, Rotterdam, La Haye, Londresen gaindi ibiliz— bereziki 1938an eta 1939an, Iparraldean ere emaiten dituela kontzertuak Baionan, Miarritzen eta Donibane Garazin. Kalitate haundiko abesbatza, zabaltzen du euskal kultura eta erakusten Euskal Herriaren bertze aurpegi bat. Frantses egunkari gehienetan publikatzen dira laudoriozko iritziak.

Bertze hanbertze egiten da futbol taldearekin jokatu delarik Parisen, Marseillan eta Tolosan eta gero bidaia ederra eginen Europan, bereziki Txekoslovakian, Polonian, Sovietar Batasunean eta berriz itzuliz Frantziara Finlandia, Norvegia eta Dinamarkatik.

Parisen 1936ko azaroaren 29an sortzen da *Euzko Deya*, Euskadiko Gobernuaren bozeramailea frankisten propagandaren aurka, denek jakin dezaten zer iragaiten den Euskal Herrian eta bertze boz bat zabalduz, euskaldunena.

Dirudianeaz, aldatzen ari dira gogo-bihotzak eta Iparraldeko jendeak bertze

so batez ikusten ditu euskaldun iheslariak 1939an hasten delarik II. Mundu Gerla.

Alemanen denboran sortzen dira dantza talde batzu, abesbatzak ere Miarritzen, Olaeta jaunarekin Oldarra talde famatua, Uztaritzen, Baigorriin, Donibane Garazin eta ezagutzen da Hegoaldearen eragina Bizkaiko dantzak ikasiz ez baitzen holakorik sekulan izan Iparraldean.

1942an sortzen da bigarren *Aintzina*, bilduz Unibertsitateetan dabilen gazteria. Oroit naiz Uztaritzeko biltzar haundiaz eta harpidedun izan nintzan ziraueño.

1945ean, gerla ondoan, kantonamenduko hauteskundeetan aurkeztu ziren abertzale gisa Baionan eta Miarritzen Darmendrail Hazparneko semea, André Ospital aldudarra eta Marc Légasse geroxago *Hordago* aldizkaria sortuko zuena. Ez zuten arrakasta haundirik ukan, baina lehen aldia izan da Iparraldeko abertzalegoaren historian.

Gerla denboran Frantziatik urrundu ziren abertzale ospetsuak berriz etorri ziren Iparraldera. Monzon-ek idatzi zituen antzerkiak eta ere taulatu, bere laguntza eskainiz Iparraldeko antzerkilarieri, hala nola Piarres Larzabal eta Daniel Landart-i.

Hernandorena jauna, Parisen egona luzaz, berriz etorri zen Iparraldera eta pilota eta bertsogintzaren zerbitzari ona izanez, joan zen Xalbador eta Mattin-en bila eta berpiztu bertsolaritza bi gizon horiekin. Geroztik osoki finkatua da Iparraldean.

1950eko hamarkadaren bukaeran Bordeleko Unibertsitateko ikasle batzu biltzen dira eta sortzen dute politika mogimendu bat bere xede eta helburuekin : euskal departamendu bat, hizkuntzaren ofizialtasuna bereziki. Hartzen du 1946eko Etxeverry-Aintxart diputatuak Lege Biltzarrean azaldu nahi zuena, hots Hegoaldeko autonomia estatutoaren idurikoa. 1960eko hamarkadan hasten da, zinez, abertzaleen aurkezpena hauteskundeetan, garai hartan ere Labéguerie medikuak kantatzen dituela bere olerki abertzaleak.

Ez ditzagun ahantz ere 1948an eta 1956eko euskal kongresuak, berpiztea euskal ikertzetan adieraziz.

Lehen iheslarien uhainaren ondotik heldu da bigarrena 1970eko hamarkadaren hasieran. Burgos-eko auziak inarosten du Iparraldea eta hasten dira manifestaldiak, gose grebak elizetan, hasiz Baionako katedraleakoarekin.

Gerla lehenagoko giroa osoki aldatua da *Eskualduna* astekariaren ideologia ezeztatua nahiz Iparraldea eskuindar agertzen den politikan. Franco-ren hiltzearekin eta Eusko Jaurlaritzak bultzatzen duen politika Iparraldeari begira neurt daiteke Hegoaldearen eragina. Zinez XX. mendea, mende berezia euskaldunentzat eta Euskal Herriarentzat.

Bibliografia

MICHEU-PUYOU (Jean), *Histoire électorale du département des Basses-Pyrénées sous la IIIe et la IVe République*, Paris, 1965.

CUZACQ (René), *Les élections législatives à Bayonne et au Pays Basque de 1919 à 1939*, Lacoste, Mont-de-Marsan, 1956.

CUZACQ (René), *Les élections législatives à Bayonne et au Pays Basque (la IVe République de 1944 à 1956)*, Lacoste, Mont-de-Marsan, 1957.

Le Père Lafitte, entretiens, souvenirs avec Serge Monier, Elkar, Bayonne, 1984.

LARRONDE (Jean-Claude), "Histoire du nationalisme basque", *Lema*, 2006ko otsaila, 2008ko azaroa.

Gure Herria aldizkaria 1936-1939.

Eskualduna astekaria 1936-1939.

IRATZEDER, *Biziaren olerkia*, Mensajero, Bilbao, 1983.